

**MICHAEL
SANDEL**
SPRAVEDLNOST:
CO JE SPRÁVNÉ
DĚLAT

Spravedlnost: Co je správné dělat

Michael Sandel

Z anglického originálu *Justice. What's the Right Thing to Do?*,
vydaného nakladatelstvím Penguin Books v roce 2009,
přeložil Tomáš Chudý

Doslov k českému vydání napsal Milan Znoj

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
Redakce Alena Jirsová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Michael J. Sandel, 2009

Translation © Tomáš Chudý, 2015

Epilogue © Milan Znoj, 2015

ISBN 978-80-246-3065-6

ISBN 978-80-246-3069-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Kice s láskou

OBSAH

9	PODĚKOVÁNÍ
11	KAPITOLA PRVNÍ Jednat správně
39	KAPITOLA DRUHÁ Princip největšího štěstí / Utilitarismus
67	KAPITOLA TŘETÍ Vlastníme sebe sama? / Libertarianismus
85	KAPITOLA ČTVRTÁ Najatá pomoc / Trh a morálka
115	KAPITOLA PÁTÁ Hlavní je motiv / Immanuel Kant
151	KAPITOLA ŠESTÁ Argumenty pro rovnost / John Rawls
177	KAPITOLA SEDMÁ Argumenty pro pozitivní

195	KAPITOLA OSMÁ
	Kdo si co zaslouží? / Aristotelés
219	KAPITOLA DEVÁTÁ
	Co dlužíme jeden druhému? / Dilemata loajality
257	KAPITOLA DESÁTÁ
	Spravedlnost a obecné dobro
283	DOSLOV
	Michael Sandel o spravedlnosti (Milan Znoj)
295	REJSTŘÍK

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha se původně zrodila jako univerzitní kurz. Po téměř tři desetiletí jsem měl tu čest vyučovat politickou filosofii studenty na Harvardu. Po mnoho let jsem během té doby učil kurz nazvaný „Spravedlnost“. Studenti se v něm seznamovali s některými významnými filosofickými spisy týkajícími se spravedlnosti a také se pouštěli do analýz současných právních a politických sporů, v nichž jde o filosofické otázky.

Politická filosofie je argumentační disciplína a zábavnost kurzu o spravedlnosti spočívala zčásti v tom, že jeho účastníci měli příležitost odporovat – jak filosofům, tak sobě navzájem, i mně. Rád bych tak především vzdal hold oněm tisícům studentů, kteří se mnou toto dobrodružství po celá léta podnikali. Jejich aktivní zapojení do diskuze o problémech spravedlnosti se odráží, jak doufám, na duchu této knihy. Jsem také vděčný několika stovkám postgraduálních studentů a studentů práva, kteří

mi při výuce tohoto kurzu pomáhali. Když na našich týdenních schůzích katedry neúnavně kladli otázky, pomáhali mi tím nejen nepolevit v pozornosti, ale také prohloubit mé porozumění filosofickým tématům, jež jsme společně studentům předávali.

Napsat knihu je něco zcela jiného než vyučovat kurz, jakkoli obojí může mít podobný obsah. A tak jsem při psaní této knihy musel v mnohém začít od nuly. Za podporu při psaní vděčím letní vědecké škole harvardské právnické fakulty. Též jsem zavázán programu Carnegie Scholars newyorské Carnegie Corporation, podpořil mou práci o morálních mezích trhu. Zvláště pak děkuji Vartanu Gregorianovi, Patricii Rosenfeldové a Heather McKayové za jejich milou podporou a trpělivost. Ty části této knihy, které pojednávají o trzích a morálce, představují začátek projektu, který jim stále dlužím.

Ve Farrar, Straus and Giroux se mě ujal vynikající tým. Bylo mi potěšením od začátku do konce pracovat s Jonathanem Galassim, Paulem Eliem, Jeffem Seroyem a Laurel Cookovou, a stejně tak i se svou literární agentkou Esther Newbergovou. Jejich láska ke knihám a knižní tvorbě prostupuje vším, co dělají, a ulehčují tak autorovi život. Jsem jim hluboce vděčný za pomoc.

Své argumenty o spravedlnosti jsem předkládal svým synům, Adamovi a Aaronovi, u stolu nad večeří od chvíle, kdy dokázali udržet lžičku. Jejich vážnost, bystrost a zaujetí v otázkách morálky byly pro mě výzvou, obohatily mě a měl jsem z nich radost. V pochybách jsme se všichni obraceli na mou manželku Kiku, která byla naším morálním a duchovním prubířským kamenem a mou spřízněnou duší. Tuto knihu věnuji s láskou právě jí.

KAPITOLA PRVNÍ

JEDNAT SPRÁVNĚ

V létě 2004 se z Mexického zálivu vynořil burácející hurikán Charley a prohnal se přes celou Floridu až k Atlantskému oceánu. Bouře si vyžádala dvacet jedna životů a způsobila škodu za 11 miliard dolarů.¹ Zanechala za sebou ale také debatu o cenové lichvě.

Na čerpací stanici v Orlandu se prodávaly dvoudolarové pytlíky s ledem za deset dolarů. Protože bylo uprostřed srpna a nastal nedostatek elektrické energie pro chladničky a klimatizaci, mnoho lidí nemělo na výběr a muselo tu cenu zaplatit. Vyvrácené stromy zvýšily poptávku po motorových pilách a materiálu na opravu střech. Firmy nabízely odklizení dvou stromů ze střechy majitele domku i za 23 000 dolarů. Obchody, které obvykle prodávaly malé domácí generátory za 250 dolarů, nyní žádaly

1 Michael McCarthy, „After Storm Come the Vultures“, USA Today, 20. srpen 2004, s. 6B.

2000. Sedmasedmdesátiletá žena, která před hurikánem uprchla se svým starším manželem a postiženou dcerou, dostala účet na 160 dolarů za pokoj v hotelu, který jindy stojí 40.²

Mnoho Floriďanů přemrštěné ceny rozhořčily. „Po bouři přilétají supi“, zněl titulek v *USA Today*. Jeden z obyvatel, kterému řekli, že odklizení padlého stromu z jeho střechy bude stát 10 500 dolarů, se nechal slyšet, že není správné, aby se lidé „snažili vydělávat na neštěstí a bídě druhých“. Charlie Crist, floridský vrchní prokurátor, s ním souhlasil: „Pro mě je zarážející ta míra chamtivosti, kterou někdo musí mít v sobě na to, aby zneužíval něčího utrpení v důsledku hurikánu.“³

Na Floridě platí zákon proti lichvářským cenám a během událostí po hurikánu úřad vrchního prokurátora obdržel více než dva tisíce stížností. Některé z nich skončily úspěšným soudním řízením. Hotel Days Inn ve West Palm Beach byl za předražování odsouzen k zaplacení 70 000 dolarů pokuty a vrácení přeplatku klientům.⁴

Ale zatímco Crist se pustil do vymáhání zákona proti lichvářským cenám, někteří ekonomové začali tvrdit, že tento zákon i veřejné pobouření jsou liché. Ve středověku filosofové a teologové věřili, že směna zboží by se měla dít za „spravedlivou cenu“, určenou tradicí nebo plynoucí ze samotné hodnoty věcí. Ale v tržních společnostech cenu určuje nabídka a poptávka, domnívali se ekonomové. Neexistuje nic takového jako „spravedlivá cena“.

Liberální ekonom Thomas Sowell nazval lichvářské ceny „emocionálně silným, avšak ekonomicky bezvýznamným termínem, kterému většina ekonomů nevěnuje pozornost, protože se zdá být příliš nejasný, než aby se s ním obtěžovali“. Sowell se ve svém článku pro Tampa Tribune snažil vysvětlit, „jak ‚lichvářské ceny‘ Floriďanům pomáhají“. Obvinění z cenové lichvy přicházejí, „když se ceny vyšplhají podstatně výše, než byli lidé dosud zvyklí“, napsal. Ale „cenová hladina, na kterou jste shodou náhod

2 Joseph B. Treaster, „With Storm Gone, Floridians Are Hit with Price Gouging“, *New York Times*, 18. srpna 2004, s. A1; McCarthy, „After Storm Come the Vultures“. [Pokud není uvedeno jinak, překlady citátů v textu T. Chudý.]

3 McCarthy, „After Storm Come the Vultures“; Treaster, „With Storm Gone, Floridians Are Hit with Price Gouging“; Crist citovaný in Jeff Jacoby, „Bring on the ‚Price Gougers‘“, *Boston Globe*, 22. srpna 2004, s. F11.

4 McCarthy, „After Storm Come the Vultures“; Allison North Jones, „West Palm Days Inn Settles Storm Gouging Suit“, *Tampa Tribune*, 6. října 2004, s. 3.

zvyklí“, není posvátná z hlediska morálky. Není v ničem „zvláštní ani o nic ‚slušnější‘ než jiné ceny“, které jsou výsledkem tržních podmínek – včetně těch, které vyvolal hurikán.⁵

Sowell argumentoval tím, že vyšší ceny ledu, balené vody, materiálu na opravu střech, generátorů a hotelových pokojů mají tu výhodu, že omezují užívání těchto věcí spotřebiteli a dávají silnější podnět vzdálenějším dodavatelům, aby poskytli zboží a služby, které jsou po hurikánu nejpotřebnější. Jestliže se na pytlíku ledu dá vydělat deset dolarů, když jsou Floriďané postiženi výpadky proudu v srpnovém horku, pak bude stát výrobcům ledu za to, aby ho vyrobili o jednu loď více. Na takových cenách není nic nespravedlivého, jak vysvětloval Sowell; vždyť jen odrážejí hodnotu, kterou se kupující a prodávající rozhodli přisoudit věcem, které směňují.⁶

Jeff Jacoby, komentátor listu Boston Globe a obhájce volného trhu, se stavěl proti zákonům na potírání cenové lichvy z podobných důvodů: „Není krádeží žádat to, co trh unese. Není to chamtivost ani bezostyšnost. Je to způsob, jak se ve svobodné společnosti alokují zboží a služby.“ Jacoby sice uznal, že „vyšponované ceny jsou k vzteku, zvláště pro někoho, jehož život právě obrátila vzhůru nohama ničivá bouře“. Ale veřejný hněv nijak neospravedlňuje zásahy do volného trhu. Tím, že ony zdánlivě horentní ceny dávají impuls dodavatelům, aby potřebného zboží vyráběli více, „mnohem víc prospívají, než škodí.“ Jeho závěrem tedy je: „Démonizace prodejců obnovu na Floridě neurychlí. Pomůže jí naopak to, že je necháme dělat jejich byznys.“⁷

Vrchní prokurátor Crist (republikán, který byl později zvolen guvernérem Floridy) zveřejnil v tamských novinách svůj komentář, kterým zákon proti cenové lichvě hájil: „Ve stavu nouze nemůže vláda zůstat stranou dění, jsou-li lidem účtovány nehorázné ceny, když utíkají, aby si zachránili život, nebo se snaží zajistit základní potřeby pro své rodiny poté, co udeřil hurikán.“⁸ Crist odmítal, že by tyto „nehorázné“ ceny odrážely opravdu svobodné podmínky směny:

5 Thomas Sowell, „How ‚Price Gouging‘ Helps Floridians“, *Tampa Tribune*, 15. září 2004; též uveřejněno jako „Price Gouging‘ in Florida, *Capitalism Magazine*, 14. září 2004, www.capmag.com/article.asp?ID=3918.

6 Tamtéž.

7 Jacoby, „Bring on the ‚Price Gougers‘“.

8 Charlie Crist, „Storm Victims Need Protection“, *Tampa Tribune*, 17. září 2004, s. 17.

Nejde o normální tržní situaci, kdy si dobrovolní kupující svobodně zvolí vstoupit na trh a setkat se tam s dobrovolnými prodávajícími a kdy cena je dohodnuta na základě nabídky a poptávky. Ve stavu nouze jsou kupující pod tlakem a nemají žádnou svobodu. Jejich nákup nezbytných statků, jako je třeba bezpečné ubytování, je vynucený.⁹

V debatě o lichvářských cenách, která se rozproudila kvůli následkům hurikánu Charley, se tak objevily závažné otázky morálky a práva: je nesprávné, když prodejci zboží a služeb využívají přírodní katastrofy k tomu, aby si účtovali tolik, kolik jen trh unese? A pokud ano, má s tím něco udělat právo, a co? Má stát zakázat cenovou lichvu, přestože tím zasahuje do svobody kupujících a prodávajících uzavírat spolu takové obchody, pro jaké se rozhodnou?

BLAHOBYT, SVOBODA A CTNOST

V těchto otázkách nejde jen o to, jak by se měli chovat jednotlivci jeden k druhému. Jde v nich také o to, jak by měl znít zákon a jak by měla být organizována společnost. Jde o otázky spravedlnosti. Abychom na ně mohli odpovědět, musíme prozkoumat význam spravedlnosti. A ve skutečnosti jsme s tím již začali. Podíváme-li se pozorněji na debatu o lichvářských cenách a zákonu na jejich potírání, všimneme si, že argumenty pro a proti se točí okolo tří myšlenek: maximalizace blahobytu, respektování svobody a prosazování ctnosti. Každá z těchto myšlenek poukazuje pokadě k trochu odlišnému způsobu uvažování o spravedlnosti.

Obvyklá obhajoba ničím nespoutaného trhu spočívá na dvou postulátech – jeden se týká blahobytu a druhý svobody. Za prvé trh zvyšuje blahobyť společnosti jako celku tím, že dává lidem podnět, aby se co nejvíce snažili dodávat zboží, které chtějí druzí. (V běžné mluvě často stavíme blahobyť naroveň ekonomické prosperitě, třebaže blahobyť je širší pojem, který zahrnuje neekonomické stránky šťastného života ve společnosti.) Za druhé trhy respektují osobní svobodu; než aby zboží a službám

9 Tamtéž.

vštěpovaly určitou hodnotu shora, nechávají lidi, aby se sami rozhodli, jakou hodnotu přiřadí tomu, co si vyměňují.

Nepřekvapí proto, že se odpůrci zákonů proti cenové lichvě dovolávají těchto dvou známých argumentů ve prospěch svobodného trhu. Jak na ně obhájci těchto zákonů odpovídají? Za prvé poukazují na to, že blahobytu společnosti jako celku ve skutečnosti přemrštěné ceny účtované v těžkých časech nijak neposlouží. I když vysoké ceny vyvolají větší nabídku zboží, je třeba tento užitek poměřovat zátěží kladenou jimi na bedra těch, kteří si mohou nejméně dovolit je zaplatit. Pro zámožné může být zaplacení přemrštěné ceny za litr benzínu nebo pokoj v hotelu za bouře nepříjemností; pro ty, kteří mají jen skromné prostředky, takové ceny představují skutečnou potíž, která je nakonec může přinutit, aby zůstali v nebezpečí, místo aby utekli tam, kde je bezpečno. Zastánci zákonů na potírání cenové lichvy tvrdí, že jakékoli hodnocení obecného blaha musí zahrnovat také bolest a utrpení těch, kterým mohou být z cenových důvodů zcela odepřeny základní nutné potřeby během stavu nouze.

Za druhé obhájci těchto zákonů tvrdí, že za určitých okolností svobodný trh není opravdu svobodný. Jak to vyjádřil Crist, „kupující pod tlakem nemají žádnou svobodu. Jejich nákup nezbytných statků, jako je třeba bezpečné ubytování, je vynucený“. Když utíkáte před hurikánem s celou svou rodinou, pak přemrštěná cena, kterou platíte za benzín nebo přístřeší, není výrazem dobrovolné směny. Spíše se blíží vydírání. Máme-li tedy rozhodnout, zda jsou zákony proti cenové lichvě oprávněné, musíme nejdříve posoudit tyto proti sobě stojící úvahy o blahobytu a svobodě.

Také ale musíme vzít v úvahu jeden další argument. Velká část veřejné podpory zákonů proti cenové lichvě pochází z něčeho ještě niterněji palčivého, než je blahobyt či svoboda. Lidé jsou pobouřeni „supy“, kteří se pasou na zoufalství druhých, a chtějí je potrestat, ne odměňovat zisky, které jim jen tak spadnou do klína. Takové pocity bývají často odmítány jako atavistické emoce, které by neměly ovlivňovat veřejnou politiku či zákony. Jak píše Jacoby, „démonizace prodejců obnovu na Floridě neurychlí“.¹⁰

Ale pobouření z cenových lichvářů je něčím víc, než jen bezhlavým hněvem. Naznačuje morální argument, který stojí za to vzít vážně.

¹⁰ Jacoby, „Bring on the ‚Price Gougers‘“.

Pobouření je zvláštním druhem hněvu, který člověk cítí, když se domnívá, že někdo dostává něco, co si nezasloužil. Takové pobouření je hněvem z nespravedlnosti.

Crist se morálního zdroje tohoto pobouření dotkl, když popisoval „chamtivost, kterou někdo musí mít v sobě na to, aby zneužíval něčího utrpení v důsledku hurikánu.“ Nespojil výslovně toto pozorování se zákony proti lichvářským cenám. Ale v jeho komentáři se skrývá něco jako následující argument, který bychom mohli nazvat argument ctností:

Chamtivost je neřest, špatný způsob bytí, zvláště když činí lidi nedbalými utrpení jiných. Je více než osobní neřestí, je totiž v rozporu s občanskou ctností. V těžkých časech se dobrá společnost semkne. Lidé si více než vlastních výhod hledí jeden druhého. Společnost, v níž lidé v době krize zneužívají situace svých bližních k peněžnímu zisku, není dobrou společností. Přílišná chamtivost tedy je neřestí, od níž by dobrá společnost měla odrazovat, pokud může. Zákony proti cenové lichvě nemohou chamtivost odstranit, ale mohou alespoň omezit její nejnestoudnější projev a svědčit o nesouhlasu společnosti s ní. Tím, že společnost chamtivé chování potrestá, spíše než aby je odměnila, potvrzuje občanskou ctnost spočívající ve sdílené oběti pro obecné dobro.

Uznat morální sílu argumentu ctnosti neznamená trvat na tom, že musí vždy převážet nad jinými, souperícími důvody. V některých případech byste mohli usoudit, že by komunita postižená hurikánem měla uzavřít obchod s ďáblem a povolit lichvářské ceny v naději, že to přivábí davy opravářů a dodavatelů ze široka daleka, i za cenu, že se tím posvěť chamtivost. Nejdřív opravme střechy a společenská tkáň přijde na řadu později. Ale je třeba si povšimnout toho, že debata o zákonech proti cenové lichvě není jen a pouze o blahobytu a svobodě. Je také o ctnosti, o kultivaci postojů a sklonů, charakterových vlastností, od nichž se dobrá společnost odvíjí.

Někteří lidé včetně mnohých těch, kteří ony zákony podporují, pociťují nad argumentem ctností rozpaky. Důvod: zdá se být víc hodnotící než argument apelující na blahobyt a svobodu. K rozhodnutí, zda určitá politika urychlí hospodářskou obnovu nebo podnítl ekonomický růst, nepotřebujete posoudit preference lidí. Předpokládá se totiž, že každý dá přednost většímu příjmu před menším, a neposuzuje se vůbec, jak utratí své peníze. Podobně otázka, zda jsou lidé pod tlakem opravdu svobodní

ve svých rozhodnutích, nevyžaduje hodnocení těchto rozhodnutí. Otázka zní, zda či do jaké míry jsou lidé svobodní spíše než přinucení.

Argument ctností ale naopak spočívá na soudu: chamtivost je neřestí, od které by stát měl odrazovat. Ale kdo posoudí, co je ctnost a co neřest? Nerozcházejí se snad občané pluralitních společností v názorech na tyto otázky? A není nebezpečné nařizovat soudy o ctnosti zákonem? Kvůli těmto obavám mnoho lidí tvrdí, že stát by měl zůstat ve věcech ctnosti a neřesti neutrální a neměl by se snažit kultivovat dobré postoje nebo odrazovat od špatných.

Když se tedy probíráme reakcemi na cenovou lichvu, táhne nás to dvěma směry: jsme pobouřeni, když někdo dostává to, co si nezasloužil; myslíme si, že chamtivost, která se pase na lidském neštěstí, by měla být potrestána a ne odměňována. Ale i tak v nás vzbuzuje obavy, když se do zákona promítnou soudy o ctnosti.

Toto dilema poukazuje k jedné z velkých otázek politické filosofie: usiluje spravedlivá společnost o prosazení ctnosti u svých občanů? Anebo by zákon měl být ve vztahu k soupeřícím pojetím ctnosti neutrální, aby si občané mohli pro sebe svobodně zvolit ten nejlepší způsob života?

Jak nám napovídají učebnice, tato otázka rozdělovala a rozděluje antické i moderní politické myšlení. A v jednom důležitém ohledu se učebnice nemýlí. Aristotelés učí, že spravedlnost znamená dát každému, co si zaslouží. A k určení toho, kdo si co zaslouží, se musí určit, které ctnosti si zaslouží čest a odměnu. Aristotelés tvrdí, že se nemůžeme dobrat toho, jaká ústava je spravedlivá, aniž bychom nejdříve uvažovali o tom, jaký způsob života je nejvíce žádoucí. V jeho pojetí právo nemůže být neutrální v otázkách dobrého života.

Naopak moderní političtí filosofové do Immanuela Kanta v osmnáctém století po Johna Rawlse ve dvacátém zastávají názor, že principy spravedlnosti, které určují naše práva, by neměly spočívat na nějakém pojetí ctnosti či nejlepšího způsobu života. Spravedlivá společnost namísto toho respektuje svobodu každého jednotlivce zvolit si své vlastní pojetí dobrého života.

Dalo by se tedy říci, že starověké teorie spravedlnosti začínají ctností, zatímco moderní svobodou. V dalších kapitolách se budeme věnovat silným i slabým stránkám obou. Ale již na začátku stojí za povšimnutí, že tento kontrast může být zavádějící.

Když totiž zaměříme pozornost na argumenty týkající se spravedlnosti, které hýbou současnou politikou, tedy v debatě probíhající ne mezi filozofy, ale mezi obyčejnými muži a ženami, nalézáme mnohem složitější obraz. Pravdou je, že většina našich argumentů pracuje s podporou prosperity a respektováním svobody jednotlivce, alespoň na povrchu. Ale za nimi a často v rozporu s nimi můžeme zahlédnout jiný soubor přesvědčení o tom, které ctnosti si zaslouží uznání a odměnu a jaký způsob života by dobrá společnost měla podporovat. Jakkoli jsme oddáni prosperitě a svobodě, nedokážeme tak docela setřást ani hodnotící proud spravedlnosti. Přesvědčení, že spravedlnost má co dělat se ctností právě tak jako se svobodnou volbou, sahá velmi hluboko. Úvaha o spravedlnosti jako by nás nevyhnutelně zaplétala také do uvažování o nejlepším způsobu života.

JAKÉ ZRANĚNÍ SI ZASLOUŽÍ VYZNAMENÁNÍ?

V některých situacích je problém ctnosti a cti příliš očividný, než aby jej bylo možné popírat. Vzpomeňme si na nedávnou debatu o tom, kdo by měl dostat Řád purpurového srdce. Od roku 1932 ozbrojené síly Spojených států udělují tuto medaili vojákům, kteří byli nepřítelem zraněni či zabiti v bitvě. Vedle cti tato medaile obnáší pro své nositele zvláštní zacházení v nemocnicích pro veterány.

Od začátku posledních válek v Iráku a Afghánistánu byl diagnostikován a léčen rostoucí počet veteránů s posttraumatickou stresovou poruchou. Jejimi příznaky jsou opakující se noční můry, těžké deprese a sebevražda. Traumatickým stresem či velkými depresemi trpí údajně nejméně tři sta tisíc veteránů. Jejich advokáti navrhovali, že i oni by měli mít nárok na Purpurové srdce. Argumentovali takto: jestliže psychická zranění mohou být přinejmenším tak vysilující jako fyzická, měli by vojáci, kteří je utrpí, rovněž dostat medaili.¹¹

Poté, co tuto otázku prostudovala poradní komise, ohlásil Pentagon v roce 2009, že Purpurové srdce bude vyhrazeno pro vojáky

11 Lizette Alvarez a Erik Eckholm, „Purple Heart Is Ruled Out for Traumatic Stress“, *New York Times*, 8. ledna 2009.

s fyzickými zraněními. Veteráni trpící duševními poruchami a psychologickými traumaty pro ně nebudou způsobilí, přestože mají nárok na vládu podporovanou lékařskou péčí a dávky v invaliditě. Pentagon pro své rozhodnutí nabídl dva důvody: jednak traumatické stresové poruchy nejsou nepřítelem způsobeny záměrně, a jednak je obtížné je objektivně diagnostikovat.¹²

Učinil Pentagon správné rozhodnutí? Jeho důvody jsou samy o sobě nepřesvědčivé. Jedním z nejběžnějších zranění uznaných pro Purpurové srdce ve válce v Iráku byl protržený bubínek v důsledku bezprostřední blízké exploze.¹³ Ale na rozdíl od kulek a bomb takové tlakové vlny nepředstavují záměrnou nepříteľovu taktiku cílenou na zranění nebo zabití; jsou (tak jako traumatický stres) škodlivým vedlejším účinkem boje v poli. A zatímco traumatické poruchy jsou možná hůře diagnostikovatelné než zlomená noha, může být újma jimi způsobená vážnější a dlouhodobější.

Širší debata o Purpurovém srdci odhalila, že skutečná otázka se týká významu této medaile a ctnosti, které odměňuje. Jaké to tedy jsou? Na rozdíl od ostatních vojenských vyznamenání Purpurové srdce oceňuje oběť, nikoli statečnost. Nevyžaduje hrdinský výkon, pouze zranění způsobené nepřítelem. A otázkou je, jaký druh zranění se počítá.

Sdružení veteránů s názvem Vojenský řád Purpurového srdce (Military Order of the Purple Heart) se stavělo proti udělování tohoto vyznamenání za psychologická zranění s tím, že by to „snížilo“ jeho hodnotu. Jeho mluvčí se vyjádřil tak, že základní podmínkou by měla být „prolitá krev“.¹⁴ Nevysvětlil, proč by se neměla počítat nekrvavá zranění. Nicméně Tyler E. Boudreau, bývalý kapitán námořnictva, který je zastáncem toho, aby se psychologická zranění zahrnovala, předložil přesvědčivý rozbor celého sporu. Protikladné názory připisuje postoji hluboko zakořeněnému mezi příslušníky ozbrojených sil, který posttraumatický stres vnímá jako určitou slabost. „Stejná kultura, která vyžaduje tvrdou odolnost myslí, také podněcuje skepticismus vůči náznakům toho, že válečné násilí dokáže zranit i tu nejzdravější mysl... Bohužel, dokud naše vojenská kultura bude

12 Tamtéž.

13 Tyler E. Boudreau, „Troubled Minds and Purple Hearts“, *New York Times*, 26. ledna 2009, s. A21.

14 Alvarez a Eckholm, „Purple Heart Is Ruled Out“.

byť i jen tiše pohrdat psychologickými válečnými zraněními, tito veteráni se zřejmě Purpurového srdce nedočkají.“¹⁵

Debata nad udělováním Purpurového srdce je tak něčím víc než jen medicínským nebo klinickým sporem o to, jak určit věrohodnost zranění. V jádru neshody najdeme rozdílná pojetí mravního charakteru a vojenské statečnosti. Ti, kteří kladou důraz na to, že by se měla počítat jen krvavá zranění, si myslí, že posttraumatický stres odráží charakterovou slabost, která si nezaslouží poctu. Ti, kteří jsou toho názoru, že počítat by se měla i psychická zranění, zase trvají na tom, že veteráni trpící dlouhodobým traumatem a těžkými depresemi se pro svou vlast obětovali právě tak jistě a se stejnou ctí jako ti, kteří ztratili končetinu.

Spor o Purpurové srdce je názornou ukázkou mravní logiky Aristotelovy teorie spravedlnosti. Nedokážeme určit, kdo si zaslouží vojenské vyznamenání, aniž bychom se museli tázat, jakým ctnostem se jím má ve skutečnosti prokázat pocta. A k jejímu zodpovězení musíme zhodnotit navzájem se svářící pojetí charakteru a oběti.

Dalo by se tvrdit, že vojenská vyznamenání jsou v něčem zvláštním případem, jakoby návratem k starověké etice cti a ctnosti. V dnešní době se ale většina našich diskuzí o spravedlnosti týká toho, jak rozdělit plody prosperity či břemena období nouze a jak definovat základní občanská práva. A v těchto oblastech převládají ohledy blahobytu a svobody. Ale diskuze o světlých a stinných stránkách ekonomického uspořádání nás často zavedou zpět k Aristotelově otázce, co si lidé morálně zaslouží a proč.

POBOUŘENÍ FINANČNÍ POMOCÍ

Velký rozruch, který ve veřejnosti vzbudila finanční krize let 2008–2009 je toho relevantní ukázkou. Celá léta rostly ceny cenných papírů a nemovitostí. Zúčtování přišlo, když bublina na realitním trhu splaskla. Banky a finanční instituce na Wall Streetu vydělaly miliardy dolarů na složitých investicích zajištěných hypotékami, jejichž hodnota se nyní propadla. Kdy si sebevědomé firmy z Wall Streetu se nyní potácely na pokraji krachu.

15 Boudreau, „Troubled Minds and Purple Hearts“.

Trh s cennými papíry selhal a zruinoval nejen velké investory, ale také obyčejné Američany, jejichž penzijní účty ztratily velkou část své hodnoty. Celkové bohatství amerických domácností se v roce 2008 propadlo o 11 bilionů dolarů, což je objem rovnající se součtu roční produkce Německa, Japonska a Velké Británie.¹⁶

V říjnu 2008 prezident George W. Bush požádal Kongres o 700 miliard dolarů na finanční pomoc významným americkým bankám a finančním podnikům. Nezdálo se být spravedlivé, že Wall Street, která se v době konjunktury těšila z obrovských zisků, nyní žádá daňové poplatníky, aby uhradili účet, když se situace zvrtila. Ale zdálo se, že nic jiného nezbývá. Banky a finanční instituce se natolik rozšířily a prorostly do všech složek ekonomiky, že jejich pád by mohl rozbít celý finanční systém. Byly „too big to fail“.

Nikdo netvrdil, že si banky a investiční společnosti ty peníze zaslouží. Vždyť jejich hazardérské sázení na určité karty (umožněné nedostatečnou vládní regulací) krizi způsobilo. Toto byl ale případ, kde podle všeho kondice ekonomiky jako celku převážila nad férovostí. Kongres neochotně uvolnil fondy nutné pro finanční pomoc.

Pak přišly bonusy. Krátce poté, co začaly proudit peníze z finanční pomoci, odhalily zprávy v novinách, že některé ze společností, které nyní byly na seznamu veřejné podpory, vyplácely svým manažerům miliony dolarů na bonusech. Do nebe volající případ se týkal American International Group (A.I.G.), pojišťovacího giganta, kterého do propasti strhly riskantní investice spravované jeho oddělením finančních produktů. Navzdory tomu, že byl zachráněn obrovskými injekcemi z vládního rozpočtu (celkem 173 miliard dolarů), tato společnost na bonusech vyplátila 165 milionů dolarů právě manažerům v té divizi, která urychlila krizi. Sedmdesát tři zaměstnanců dostalo bonus vyšší než 1 milion dolarů.¹⁷

Zprávy o těchto bonusech rozpoutaly bouři prudkých protestů veřejnosti. Tentokrát se rozhořčení netýkalo desetidolarových pytlíků s ledem nebo předražených hotelových pokojů. Týkalo se nadměrných odměn

16 S. Mitra Kalita, „Americans See 18% of Wealth Vanish“, *Wall Street Journal*, 13. března 2009, s. A1.

17 Jackie Calmes a Louise Story, „418 Got A.I.G. Bonuses; Outcry Grows in Capital“, *New York Times*, 18. března 2009, s. A1; Bill Saporito, „How AIG Became Too Big to Fail“, 30. března 2009, s. 16.

dotovaných z peněz daňových poplatníků a adresovaných členům divize, která pomohla přivést globální finanční systém až téměř ke katastrofě. Celkově tu však něco nehrálo. Přestože vláda Spojených států nyní vlastnila 80 procent společnosti, ministr financí se marně pokoušel přesvědčit generálního ředitele A.I.G., jmenovaného vládou, aby bonusy zpětně zrušil. „Nedokážeme přitáhnout a udržet ty nejlepší a nejtalentovanější“, odpověděl ředitel, „pokud se zaměstnanci budou domnívat, že jejich odměna je předmětem neustálých arbitrárních úprav prováděných ministerstvem financí.“ Dodal, že talent zaměstnanců byl potřebný k očištění společnosti od toxických aktiv ku prospěchu daňových poplatníků, kteří v ní koneckonců vlastní většinu.¹⁸

Veřejnost reagovala freneticky. Titulek přes celou stranu v bulvárním New York Post zachytil pocity mnohých: „Ne tak rychle, vy hamižní parchanti.“¹⁹ Sněmovna reprezentantů se pokusila platby stáhnout zpět schválením zákona, kterým se na bonusy vyplacené zaměstnancům společností, které významně čerpaly z fondů finanční pomoci, uvalovala 90 % daň.²⁰ Pod tlakem vyvíjeným newyorským vrchním prokurátorem se patnáct z dvaceti nejvyšších příjemců bonusu ve společnosti A.I.G. uvolilo platbu vrátit a nakonec bylo celkem získáno zpět asi 50 milionů dolarů.²¹ Toto gesto do určité míry utišilo hněv veřejnosti, a podpora daňového opatření v Senátu opadla.²² Celá epizoda však po sobě zanechala nechutť veřejnosti utrácet další peníze na řešení potíží, které způsobily finanční instituce.

Pobouření nad nehorázností požadavku finanční záchrany plynulo z pocitu nespravedlnosti. Už před tím, než vypukla aféra s bonusy, byl postoj veřejnosti k finanční pomoci váhavý a nejednotný. Američané byli rozpolceni mezi potřebou uchránit ekonomiku před zhroucením, které by postihlo všechny, a svým přesvědčením, že nalít nepředstavitelné

¹⁸ Generální ředitel A.I.G. Edward M. Liddy citovaný in Edmund L. Andrews a Peter Barker, „Bonus Money at Troubled A.I.G. Draws Heavy Criticism“, *New York Times*, 16. března 2009; viz také Liam Plevin, Serena Ng a Sudeep Reddy, „AIG Foes Growing Wrath Over Payments“, *Wall Street Journal*, 16. března 2009.

¹⁹ *New York Post*, 18. března 2009, s. 1.

²⁰ Shailagh Murray a Paul Kane, „Senate Will Delay Action on Punitive Tax on Bonuses“, *Washington Post*, 24. března 2009, s. A7.

²¹ Mary Williams Walsh a Carl Hulse, „A.I.G. Bonuses of \$50 Million to Be Repaid“, *New York Times*, 24. března 2009, s. A1.

²² Greg Hitt, Drive to Tax AIG Bonuses Slows“, *Wall Street Journal*, 25. března 2009.

finanční sumy do zkrachovaných bank a investičních společností, je naprosto nespravedlivé. Aby se Kongres a veřejnost vyhnuly hospodářské pohromě, ustoupily. Ale z morálního hlediska to mělo po celou dobu pachut' vydírání.

Za touto bouří nevole je třeba hledat přesvědčení o morálních zásluhách: manažeři, kteří dostali bonusy (a společnosti, které obdržely finanční pomoc) si je nezasloužili. Ale proč ne? Důvod je asi méně zřejmý, než se na první pohled zdá. Zvažme dvě možné odpovědi – jedna mluví o chamtivosti, druhá o selhání.

Jedním ze zdrojů pobouření bylo to, že jak se zdálo, bonusy odměňovaly hamižnost, jak to nevybíravě vyjádřil bulvární titulek. Veřejnost to považovala za morálně nepřijatelné. Nejen bonusy, ale finanční pomoc jako taková jakoby zvráceným způsobem odměňovala hamižné chování, namísto aby ho trestala. Obchodníci s deriváty vystavili svou společnost a s ní celou zemi extrémnímu finančnímu riziku tím, že neodpovědně investovali v honbě za stále větším ziskem. Poté, co si zisk nacpali do kapes, dokud ještě byla situace dobrá, nespatořovali nic zlého na milionových bonusech pro sebe ani poté, co jejich investice přišly vniveč.²³

Kritice chamtivosti nepropůjčil svůj hlas jen bulvár, ale také (uhlazenějším způsobem) veřejní činitelé. Senátor za demokraty Sherrod Brown z Ohia řekl, že chování A.I.G. „páchne chamtivostí, arogancí a ještě něčím horším.“²⁴ Prezident Obama prohlásil, že A.I.G. „se nachází ve finanční tísní kvůli bezohlednosti a hamižnosti.“²⁵

Problém kritiky hamižnosti spočívá v tom, že nerozlišuje mezi odměnami poskytovanými z finanční pomoci a odměnami, které poskytoval trh v době hojnosti. Chamtivost je neřestí, špatným postojem, přehnanou

23 Ne všichni příjemci sporných bonusů ve společnosti A.I.G. byli odpovědní za riskantní investice, které zapříčinily onu pohromu. Někteří přišli do divize finančních produktů až po krachu, aby pomohli dát věci do pořádku. Jeden z těchto manažerů uveřejnil komentář, kde si stěžoval na to, že veřejné pobouření vůbec nerozlišovalo mezi těmi, kdo byli za hazardérské investování odpovědní, a těmi, kdo se na něm nijak nepodíleli. Viz Jake DeSantis, „Dear AIG, I Quit!“, *New York Times*, 24. března 2009. Na rozdíl od DeSantise vydělal Joseph Cassano, který byl ředitelem divize finančních produktů po třináct let, 280 milionů dolarů, než ze společnosti odešel v březnu 2008, krátce předtím, než obchody se swapy úvěrového selhání, jež prosazoval, společnost zničily.

24 Senátor Sherrod Brown citovaný in: Jonathan Weisman, Naftali Bendavid a Deborah Solomon, „Congress Looks to a Tax to Recoup Bonus Money“, *Wall Street Journal*, 18. března 2009, s. A2.

25 Prezident Barack Obama, poznámky prezidenta, Bílý dům, 16. března 2009, www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-to-small-business-owners.

touhou po zisku upřednostňovanou přede vším ostatním. Je tedy pochopitelné, že ji nikdo nechce odměňovat. Ale máme snad nějaký důvod se domnívat, že příjemci bonusů plynoucích z finanční pomoci jsou hamižnější nyní, než jak byli před několika lety, když se vezli na vlně úspěchu a sklízeli ještě větší prémie?

Obchodníci, bankéři a manažeři hedgeových fondů na Wall Streetu jsou cháska, která se mění jen ztěžka. Usilování o finanční zisk je to, čím se živí. Ať už jejich povolání kazí jejich charakter nebo ne, jejich ctnost pravděpodobně nestoupá ani neklesá s akciovým trhem. Je-li tedy špatné odměňovat chamtivost bonusy z finanční pomoci, není pak také špatné odměňovat ji štědrostí trhu? Veřejnost byla rozlícena, když v roce 2008 rozdaly firmy z Wall Streetu (z nichž některé byly při životě drženy dotacemi z peněz daňových poplatníků) na bonusech 16 milionů dolarů. Ale toto číslo bylo jen poloviční ve srovnání s rokem 2006 (34 milionů dolarů) a 2007 (33 milionů).²⁶ Jestliže hamižnost je tím důvodem, proč si nezaslouží peníze nyní, na jakém základě lze říci, že si je zasloužili tehdy?

Jeden zjevný rozdíl je v tom, že bonusy z finanční pomoci pocházejí z peněz daňových poplatníků, zatímco bonusy, vyplacené za dobrých časů, z výdělku společnosti. Pokud se ale pobouření zakládá na přesvědčení, že bonusy jsou nezasloužené, zdroj, z něhož pocházejí, morálně nerozhoduje. Tento zdroj nicméně něco naznačuje: důvodem pro to, že bonusy pocházejí od daňových poplatníků, je, že společnosti selhaly. A tím se dostáváme k jádru potíže s nimi. Skutečný odpor americké veřejnosti vůči bonusům – a finanční pomoci – se nezakládá na tom, že odměňují chamtivost, ale že odměňují selhání.

Američané se staví tvrději k selhání než k chamtivosti. V tržních společnostech se od ambiciózních lidí očekává, že budou rázně prosazovat své zájmy, a hranice mezi vlastním zájmem a chamtivostí se často stírá. Naopak hranice mezi úspěchem a selháním je vytyčena mnohem ostřeji. A myšlenka, že lidé si zaslouží odměnu, která jim plyne z jejich úspěchu, tvoří jádro „Amerického snu“.

Navzdory své letmé narážce na chamtivost i prezident Obama pochopil, že hlubším pramenem sváru a rozhořčení bylo to, že se odměňuje

26 Michael Shnayerson, „Wall Street's \$16 Billion Bonus“, *Vanity Fair*, březen 2009.

selhání. Když ohlašoval stropy manažerských platů ve společnostech dostávajících finanční pomoc, odhalil pravou příčinu pobouření:

Toto je Amerika. Neoustoužíme tu bohatství. Nehledíme nepřejícně na někoho, kdo dosáhl úspěchu. A rozhodně věříme, že úspěch by měl dojít své odměny. Ale co lidi rozčiluje – a právem – jsou manažeři odměňovaní za selhání, zvláště když jsou tyto odměny dotované daňovými poplatníky Spojených států.²⁷

Autorem jednoho z nejneobvyklejších výroků o etice finanční pomoci je republikánský senátor Charles Grassley z Iowy, fiskální konzervativce ze srdce Spojených států. V době nejzuřivější kritiky bonusů uvedl Grassley v rozhovoru pro iowské rádio, že nejvíce ho trápí, že manažeři odmítají nést jakoukoli vinu za svá selhání. Prý by „jej trochu ukonejšilo, kdyby následovali japonský příklad a předstoupili před americký národ, udělali hlubokou úklonu a řekli „omlouvám se“ a pak si vybrali jednu ze dvou možností – buď odstoupili ze svého postu, anebo spáchali sebevraždu.“²⁸

Grassley později vysvětloval, že manažery nevyzýval, aby spáchali sebevraždu. Chtěl však po nich, aby přijali odpovědnost za svá pochybení, projevíli lítost a nabídli veřejnosti svou omluvu. „Já jsem ji od vedoucích manažerů nikdy neslyšel a to je pak pro daňové poplatníky z mého okrsku prostě velmi těžké neustále jen tak vyhazovat peníze oknem.“²⁹

Grassleyho komentář potvrzuje mé tušení, že hněv nesměřoval hlavně proti chamtivosti; tím, co nejvíce uráželo smysl Američanů pro spravedlnost, bylo užití jejich dolarů k odměnění selhání.

Pokud je to tak, zbývá se tázat, jestli je tento pohled na finanční pomoc oprávněný. Mohli generální ředitelé a špičkoví manažeři velkých bank a investičních firem opravdu za finanční krizi? Mnoho z nich se domnívalo, že ne. Když svědčili před komisemi Kongresu vyšetřujícími

27 Prezident Barack Obama, poznámky prezidenta, Bílý dům, 4. února 2009, www.whitehouse.gov/blog_post/new_rules.

28 Senátor Grassley se takto vyjádřil na stanici iowského rádia WMT. Jeho slova byla přetištěna in: *The Caucus*, blogu na stránkách *New York Times*. Viz Kate Phillips, „Grassley: AIG Must Take Its Medicine (Not Hemlock)“, 17. března 2009, www.thecaucus.blogs.nytimes.com/2009/03/17/grassley-aig-should-take-its-medicine-not-hemlock.

29 Tamtéž. Viz také Kate Phillips, „Senator Wants Some Remorse from C.E.O.'s“, *New York Times*, 18. března 2009, s. A15.

finanční krizi, trvali na tom, že udělali vše, co bylo možné udělat při znalosti informací, které jim byly dostupné. Bývalý generální ředitel společnosti Bear Stearns, což je firma z Wall Streetu, která se zhroutila v roce 2008, řekl, že dlouho a usilovně přemýšlel o tom, zda mohl udělat něco jinak. Dospěl k závěru, že udělal vše, co bylo v jeho silách. „Prostě jsem nemohl přijít na nic..., co by bývalo jakkoli ovlivnilo situaci, v níž jsme se ocitli.“³⁰

Další generální ředitelé neúspěšných společností s tím souhlasili a stáli si za tím, že byli obětí „finančního tsunami“, které se vymykalo jejich kontrole.³¹ Podobný postoj se projevil i u mladších obchodníků, kterým činilo potíže pochopit, proč veřejnost tak běsní kvůli jejich bonusům. „Nikdo s námi nesoucí“, sdělil obchodník z Wall Streetu reportérovi časopisu *Vanity Fair*. „Ale není to tak, že bychom nepracovali tvrdě.“³²

Metafora tsunami vstoupila do povědomí jako součást žargonu kolem krize, zvláště ve finančních kruzích. Pokud mají manažeři pravdu v tom, že za selhání jejich společností mohly širší ekonomické síly a ne jejich vlastní rozhodnutí, vysvětlovalo by to, proč neprojevovali svou lítost tak, jak to chtěl slyšet senátor Grassley. Klade se tím ale také zásadní otázka, jak je to vůbec se selháním, úspěchem a spravedlností.

Jestliže velké systémové ekonomické síly stojí za katastrofickými ztrátami let 2008 a 2009, nebylo by možné tvrdit, že také stojí za oslnivými zisky předchozích let? Jestliže za špatné roky může třeba klima, jak to, že za ohromné výnosy, které vznikaly během slunečného počasí, by měl odpovídat talent, moudrost a tvrdá práce bankéřů, obchodníků a manažerů z Wall Streetu?

Tváří v tvář rozhořčení veřejnosti kvůli vyplácení bonusů za selhání tvrdili generální ředitelé, že finanční výnosy nepramení jen z jejich činnosti, ale jsou výsledkem sil, nad nimiž nemají kontrolu. Možná na tom něco je. Ale pokud je to pravda, pak je zde dobrý důvod zpochybnit jejich nárok na nadměrně velké odměny z dobrých let. Jistěže k vysvětlení úspěchu finančnictví v průběhu 90. let dvacátého a prvních let jednadvacátého

30 Alan Schwartz, někdejší generální ředitel Bear Stearns, citovaný in: William D. Cohen, „A Tsunami of Excuses“, *New York Times*, 12. března 2009.

31 Tamtéž.

32 Shnayerson, „Wall Street's \$16 Billion Bonus“.

století nám může pomoci konec studené války, globalizace obchodu a kapitálových trhů, nástup osobních počítačů a internetu a řada dalších faktorů.

V roce 2007 dostávali generální ředitelé hlavních amerických korporací plat 344krát vyšší než plat průměrného zaměstnance.³³ Na jakém základě, pokud vůbec nějaký existuje, si manažeři zaslouží vydělat tolikrát víc, než jejich zaměstnanci? Většina z nich pracuje tvrdě a uplatňuje přitom svůj talent. Uvažme však také toto: v roce 1980 ředitelé vydělávali jen 42násobek toho, co jejich zaměstnanci.³⁴ Byli snad tehdy manažeři méně talentovaní a pracovití, než jsou dnes? Anebo rozdíly v platech odrážejí nahodilé faktory, které nemají k talentu a schopnostem žádný vztah?

Rovněž lze porovnat úroveň manažerských odměn ve Spojených státech s jinými zeměmi. Ředitelé špičkových amerických společností vydělávají v průměru 13,3 milionu dolarů ročně (podle dat z let 2004–2006), zatímco evropští ředitelé 6,6 milionu a japonští 1,5 milionu.³⁵ Zaslouží si snad američtí manažeři dvakrát více, než jejich evropští kolegové a devětkrát více než japonští? Anebo tyto rozdíly také odrážejí faktory nemající žádný vztah k úsilí a talentu, které manažeři vkládají do své práce?

Pobouření finanční pomocí, které zmítalo Spojenými státy na začátku roku 2009, vyjadřovalo široce sdílený názor, že lidé, kteří stáhnou společnosti ke dnu svými rizikovými investicemi, si nezaslouží odměnu v řádu milionů dolarů na bonusech. Přes bonusy však vyvolává otázky, kdo si co zaslouží, když se daří. Zaslouží si úspěšní sklízet štědré zisky, které jim trh přinese, anebo tyto štědré zisky závisejí na faktorech mimo jejich kontrolu? A jaké důsledky z toho plynou pro odpovídající povinnosti občanů, ať už v časech dobrých nebo zlých? Na to, zda finanční krize rozproudí veřejnou debatu o těchto obecnějších otázkách, si musíme počkat.

33 David R. Francis, „Should CEO Pay Restrictions Spread to All Corporations?“, *Christian Science Monitor*, 9. března 2009.

34 Tamtéž.

35 Údaje o platech generálních ředitelů z analýzy za léta 2004–2006 od Towerse Perrina, citovaná in: Kenji Hall, „No Outcry About CEO Pay in Japan“, *Business Week*, 10. února 2009.

TŘI PŘÍSTUPY KE SPRAVEDLNOSTI

Ptáme-li se, zda je společnost spravedlivá, pak předmětem otázky je, jak tato společnost rozděluje věci, kterých si ceníme – příjmy a bohatství, povinnosti a práva, moc a příležitosti, úřady a pocty. Spravedlivá společnost rozděluje tato dobra správně, dává každému to, co si zaslouží. Potíže nastanou, když se začneme ptát právě na to, co si každý zaslouží a proč.

S těmito potížemi jsme již začali zápasit. Když jsme přemítali nad tím, co je na cenové lichvě správné a nesprávné, nad soupeřícími nároky na Purpurové srdce či nad finanční pomocí, narazili jsme na tři vodítka, jak přistupovat k rozdělování zboží: bohatství, svoboda a ctnost. Každý z těchto ideálů naznačuje jiný způsob uvažování o spravedlnosti.

V některých našich diskuzích se odráží odlišná pojetí toho, co znamená maximalizovat blahobyt, respektovat svobodu či kultivovat ctnost. Jiné odrážejí odlišné názory na to, co je třeba dělat, když se tyto ideály dostanou do střetu. Politická filosofie nedokáže tyto rozdílné názory vyřešit jednou provždy. Může však dát formu argumentům, které máme k dispozici, a vnést větší morální jasno do alternativ, které se před nás jako demokratické občany kladou.

Tato kniha zkoumá silné a slabé stránky tří zmíněných způsobů, jak uvažovat o spravedlnosti. Začneme myšlenkou maximalizace blahobytu. V tržní společnosti, jako je ta naše, se takový začátek přirozeně nabízí. Velká část současné politické debaty se přece týká toho, jak podpořit prosperitu, zlepšit naši životní úroveň nebo podnítit hospodářský růst. Proč nám na těchto věcech záleží? Nejsnadnější odpověď zní, že v našich očích jsme na tom díky prosperitě lépe, než bychom byli jinak, a to jako jednotlivci i jako společnost. Jinými slovy, prosperita je důležitá, protože přispívá k našemu blahobytu. Při zkoumání této myšlenky se budeme věnovat utilitarismu, nejvlivnější koncepci toho, jak a proč maximalizovat blahobyt, anebo (jak to vyjadřují utilitaristé) hledat co největší štěstí pro co největší počet lidí.

Poté se obrátíme k řadě teorií, které spojují spravedlnost se svobodou. Většina z nich zdůrazňuje úctu k právům jednotlivce, třebaže se rozcházejí v tom, která práva jsou nejdůležitější. Myšlenka, že spravedlnost znamená úctu ke svobodě a právům jednotlivce, je v současné politice

přínejmenším tak široce sdílená, jako utilitaristická myšlenka maximalizace blahobytu. Například americká Listina základní práv (Bill of Rights) zakotvuje určité svobody, včetně práva na svobodu projevu a na náboženskou svobodu, které nesmí porušit ani většina. Podpora myšlenky, že spravedlnost spočívá v účtě k určitým univerzálním lidským právům (ne-li v praxi, pak alespoň v teorii), vzrůstá po celém světě.

Přístup ke spravedlnosti, který se odvíjí od svobody, zahrnuje mnohé. Ve skutečnosti se v jeho rámci odehrává jeden z nejožehavějších politických sporů naší doby, kde soupeřícími tábory jsou na jedné straně tábor laissez faire a na druhé tábor férovosti. V čele tábora laissez faire stojí libertariáni volného trhu, kteří se domnívají, že spravedlnost spočívá v respektování a dodržování dobrovolných rozhodnutí, která učinili dospělí lidé. Tábor férovosti sdružuje teoretiky více egalitárního zaměření. Ti tvrdí, že neomezený trh není ani spravedlivý, ani svobodný. Podle jejich názoru spravedlnost vyžaduje politická opatření, která napravují sociální a ekonomická znevýhodnění a dávají každému férovou šanci na úspěch.

Nakonec přejdeme k teoriím, které spravedlnost vidí svázanou ohledy na ctnost a dobrý život. V současné politice bývají teorie ctnosti často ztotožňovány s kulturním konzervatismem a náboženskou pravící. Pomyslení na zákonnou úpravu morálky je pro mnoho občanů liberálních společností tabu, protože zavání upadáním do intolerance a nátlaku. Nicméně dojem, že spravedlivá společnost utvrzuje své členy v určitých ctnostech a pojetích dobrého života, inspiroval politická hnutí a postoje napříč politickým spektrem. Nejen Tálibán, ale také abolitionisté a Martin Luther King své vize spravedlnosti čerpali z morálních a náboženských ideálů.

Než se pokusíme zhodnotit tyto teorie spravedlnosti, stojí za povšimnutí otázka, jak má vůbec postupovat filosofická argumentace – zvláště v tak sporné oblasti, jakou je morální a politická filosofie. Argumentace zde často začíná konkrétními situacemi. Jak jsme viděli na rozboru cenové lichvy, Purpurového srdce a finanční pomoci, morální a politická reflexe se dostává ke slovu, objeví-li se nějaká neshoda. Ta od sebe často odděluje straníky nebo soupeřící obhájce jednotlivých pozic ve veřejném prostoru. Někdy ale rozpory vyvstanou uvnitř nás jako jednotlivců, třeba když se cítíme rozpolceni ve sporu sami se sebou kvůli nějaké těžké mravní otázce.

Jak přesně se ale lze od úsudku o konkrétních situacích rozumně dobrat principů spravedlnosti, o nichž se domníváme, že by měly platit ve všech situacích? Zkrátka, v čem spočívá morální argumentace?

Abychom viděli, jak může postupovat taková morální argumentace, ukažme si dvě situace, jednu hypotetickou příhodu, o níž filosofové vedou dlouhé diskuze, a druhý skutečný příběh trýznivého morálního dilematu.

Nejprve si vyličme smyšlenou příhodu určenou pro filosofy.³⁶ Jako všechna taková vyprávění její scénář postrádá mnohé realistické detaily, které však dovolují zaměřit se na jistý omezený počet filosofických otázek.

NEOVLADATELNÁ TRAMVAJ

Představte si, že jste řidičem tramvaje, která se valí po kolejích stokilometrovou rychlostí. Před sebou vidíte pět dělníků, kteří jí stojí v cestě a mají v ruce nářadí. Snažíte se zastavit, ale nejde to. Brzdy nefungují. Jste zoufalý, protože víte, že když těch pět dělníků srazíte, všichni zemřou. (Předpokládejme, že to víte jistě).

Náhle si všimnete vedlejší koleje napravo od vás. Na ní stojí také dělník, ale jen jeden. Prolétne vám hlavou, že můžete tramvaj odklonit na tuto vedlejší kolej, čímž zabijete jednoho dělníka, ale ušetříte život pěti.

Co v takové situaci dělat? Většina lidí by řekla, „odboč! I když je tragédie zabít nevinného člověka, zabít jich pět je ještě horší.“ Obětovat jeden život na záchranu pěti se zdá být správná věc.

Nyní si však příběh trochu změňme. Tentokrát nejste řidič, ale přihlížejí, který stojí na mostě nad tratí. (A tentokrát tu již není žádná vedlejší kolej.) Po trati přijíždí tramvaj a na jejím konci stojí pět dělníků. Brzdy opět nefungují. Tramvaj je jistě srazí. Cítíte se bezmocní z toho, že nedokážete neštěstí zabránit, když v tom si všimnete na mostě vedle sebe dalšího, velmi korpulentního člověka. Mohli byste ho shodit z mostu na koleje, do cesty blížící se tramvaje. On by zemřel, ale pět dělníků by se zachránilo.

36 Klasicky zformulovaly příklad s tramvají Philippa Footová, „The Problem of Abortion and the Doctrine of Double Effect“, in: *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* (Oxford, UK, Basil Blackwell 1978, s. 19) a Judith Jarvis Thomsonová, „The Trolley Problem“, *Yale Law Journal* 94 (květen 1985), s. 1395–1415.